

Nukleáris háztartás, szinglik, kommunák, mozaikcsaládok*

Somlai Péter neve nem ismeretlen a Napvilág Kiadó olvasóközönsége előtt, hiszen ennél a kiadónál jelent meg az ismert szociológus több jelentős írása, tanulmánya (*Társas és társadalmi, Új ifjúság*). Legújabb könyve széles érdeklődésre számot tartó, tudományos népszerűsítő munka egy olyan témában, amelyről mindenki „tud” valamit vagy van véleménye, ám az sokszor a napi sajtó (bulvár) híreinek gyakran félrevezető, szenzációhajhász információira támaszkodik. A könyvet már csak ezért is ajánlom mindazok figyelmébe, akik komolyabban el akarnak mélyülni a család történetében.

A könyv egyik legfontosabb állítása, hogy az úgynevezett nukleáris családot (szülők és gyermekek közössége) a polgári forradalom és a polgári életforma hozta létre. Elvált egymástól a köz- és a magánszféra, a munka világa (amelyben kulcsszerepet játszottak a férfiak) és az otthoné, ami a bizalmas együttlét, a meghittség intimitásának szférájaként szolgált. Somlai Péter így ír erről: „A *privát és a nyilvános éles* elválása azonban nemcsak a fizikai terek felosztásával járt, hanem azzal is, hogy többé vagy kevésbé eltértek egymástól az attitűdök és vélemények nyilvános változatai a magánszféra változataitól, különösen azoktól, amelyeket otthon, családi környezetben hangoztathatnak az emberek. Az utóbbiak számítanak »igazi«, valódi véleményeknek, szemben a bújtatott,

* SOMLAI Péter: *Család 2.0: Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 225 o.

álásosan fogalmazott nyilvános álláspontokkal. Az ilyen szembenállást ismerték persze premodern kultúrákban is. Ám csak alakoskodásként. *A modernizáció adott szerkezeti tartalmat és komoly jelentőséget család és társadalom, magánélet és közélet, privát és nyilvános szembenállásának.* A polgár – és az ő életformáját követő más rétegek tagjainak – identitása így kettéválhatott, személyisége meghasadhatott. S annál inkább így kellett történnie, minél zártabb lett a társadalom.” (35. – Kiemelés az eredetiben.)

A totalitárius rezsimekben újfent elmosódtak a határvonalak a köz- és a magánszféra között.¹ Sokan a magánszférában is féltek hangot adni valódi véleményüknek, hiszen még a szomszédok és közeli családtagok is feljelentették egymást, akár haszonlesésből (szoba megszerzése, előremenetel reménye stb.), akár pedig őszinte „elvhűségből”. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az októberi forradalom utáni korszak, az 1920-as évek még a társadalmi-kulturális kísérletezés időszaka. A kapitalista családon már az 1917-es októberi forradalom után változtatni akartak a kommunista vezetők: megkönnyítették a válást, és ekkor jelentek meg – alternatív együttélési formaként – a kommunák. A szerző egy korábbi tanulmányában innovatívan mutatja be, hogyan konszolidálja a sztálinizmus a család intézményét, és számol le az alternatív, önrendelkezésen és szabad választáson alapuló közösségekkel.² Noha a sztálini korszakban bekövetkezik egy konzervatív visszarendeződés, nem vitathatjuk el a kommunákkal és más alternatív együttélési formákkal való kísérletezés jelentőségét, hiszen ne felejtjük el: ekkor Nyugaton még a polgári családforma az uralkodó minta, ahol a házasság szentsége annyira erős, hogy például az *Amerikai tragédiában* a főhős azért öli meg munkáslány kedvesét, mert az teherbe esik, és a jó erkölcs nevében házasságra akarja kényszeríteni a magasabb osztályokkal való összeköttetésről álmodozó, ingatag fiút!

¹ Ehhez lásd Sheila FITZPATRICK: *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s.* Oxford University Press, New York, 1999.

² SOMLAI Péter: A szabad szerelemtől az ellenőrzött magánéletig. Családpolitika a Szovjetunióban 1917 után. *Társadalmi Szemle*, 1990/6. 25–40. A *Család 2.0*-be már bekerültek az 1968-as kommunák, illetve utóéletük is.

Ezzel eljutunk még egy fontos pontig, ami a szerző szemléletes fogalmazásában „a szerelem ereje”. A polgári családokban a házasság nemritkán „összehozott” házasság volt, elsősorban a szülők, a társadalmi helyzet és a hozomány, a vagyon döntött a fiatalok sorsáról. Persze, a szerelem is közrejátszhatott, de többnyire ezekkel a tényezőkkel párosítva. A hozománynak döntő jelentősége volt még a paraszti családoknál is, ahogyan azt például Móricz Zsigmond novelláiból is tudhatjuk. A polgári világ válsága, az úgynevezett posztindusztriális társadalmak megjelenése³ magával hozta a nők tömeges munkába állását, az iskolázottság növekedését (a nők körében is) és a második demográfiai átmenetet (a születések számának csökkenését és az életkor kitolódását). Mindez igen komoly kihívást jelentett a polgári (nukleáris) családmodell számára, olyannyira, hogy sokan ma is a hagyományos családmodell válságán elmélkednek. Somlai Péter sorra veszi ezeket a kritikákat, és bebizonyítja, hogy az úgynevezett válság éppen hogy nem bomlási termék (az emberek önzőbbé váltak, a fogyasztói világból kihalt a szeretet és az egymásra való odafigyelés stb.), hanem *meghatározott történeti-társadalmi viszonyok terméke éppúgy, mint a nukleáris család*. Hiszen a polgári világban is bőségesen voltak anomáliák! Még ha nem is említem a *nők kiszolgáltatott helyzetét*, akkor is szinte elfogadott volt a férfiak számára a bordélyházak látogatása (ahol megkapták a szerelem azon formáját, amit otthon a polgári jó ízlés nevében nem kérhettek a feleségüktől), és nem volt ritka a szeretők tartása és a „zabigyerek” sem, akit – ha a szerető szerencsés volt – a férfi legalább támogatott, ha a nevét nem is adta törvénytelen gyermekének. (Az *Édentől keletre* című kötetben Steinbeck lerántja a leplet a szexuálisan képmutató, patriarchális Amerikáról.) Miért kellene tehát visszasírni és ideáltipikusnak tekinteni egy olyan családmodellt, amelyből igen gyakran hiányzott a szerelem és csak a vagyon és a kölcsönös érdek tartotta össze a feleket?

³ A posztindusztriális/posztfordista társadalmaknak igen nagy a szociológiai szakirodalma. Lényege, hogy az ipari szektor dominanciáját felváltja a szolgáltató szektor, a kollektív szerződéseket pedig a gyakran rugalmas munkaidő és a foglalkoztatottság alternatív formái. Magyarul lásd SOMLAI Péter: *A posztadoleszcsek kora*. Bevezetés. In: Uő (szerk.): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 9–43.

Somlai Péter következetesen vezeti végig fő tézisét: azt, hogy a történelemben a családmódel *a nagyobb választás és emberi szabadság felé* halad. Elemi jogunk azt választani, akit szeretünk; és régen nem csak a vagyon, hanem a vallás is erősen korlátozta a szabad párválasztást. A sokat kárhozott posztadoleszcensek (fiatal felnőttként is otthon lakók, szinglik, romkocsmákban me-rengő fiatalok stb.) megjelenése is egy meghatározott társadalmi feltételrendszerhez kapcsolódik; egyrészt, korábban a munkába állás egyértelműen kijelölte a felnőttkort, míg ma igen gyakran csak 30 év fölött kapnak stabil állást a fiatalok (ha egyáltalán kapnak ilyet), másrészt, az életkor általános kitolódásával kito-lódik a fiatalkor, a keresgélés idősza. (A posztadoleszcensek megjelenése szintén számos irodalmi művet inspirált, az egyik leghíresebb a *Zabhegyező*, de említhetem Pynchon remek szatí-ráját, *A 49-es tétel kiáltását* Széky János nagyszerű fordításában, vagy *A közösségi háló* című amerikai college-filmet.) A viszonylag későn történő házasság sem feltétlenül mai találmány; a kölni Römisch-Germanisches Museumban kiállított germán sírkövek alapján arra lehet következtetni, hogy a kései házasság jellemző volt – legalábbis a római hadseregben szolgáló „barbár” fiatalokra (sok elesett férfinak a szülők állítottak síremléket). De említhetem John Hajnal nevét, akinek elméletét Péter Katalin ekképp foglalta össze: „Legmarkánsabban John Hajnal fejtette ki még az 1960-as évek második felében azt, hogy a kontinensen Szentpétervártól Fiuméig végigvonul egy demográfiai határ, aminek a nyugati olda-lán az emberek boldogok, társ kapcsolatban élnek, szeretik a há-zastársukat és gyerekeiket, míg a másik oldalon – értelemszerűen az egész nem-nyugat-európai világban – nem fektetnek be érzelmi kapcsolatokba, mert általános tapasztalatuk az, hogy mindenki korán meghal, és mivel sokan születnek, könnyű az elveszetteket pótolni. Talán mások tették hozzá: a nem nyugat-európai, primitív ember nem is lett volna képes individuális érzelmekre; fatalista módon, érzéketlenül élt.”⁴ Péter Katalin a fennmaradó levéltári adatok és korabeli levelezések alapján egyértelműen cáfolja ezt a tézist. Somlai Péter ugyanígy megmutatja, hogy a nukleáris csa-

⁴PÉTER Katalin: *Házasság a régi Magyarországon, 16–17. század*. L'Harmattan, Budapest, 2008. 17.

lád válsága és az alternatív együttélési formák elterjedése egy *globális trendbe* illeszkedik.

A fentiekkel összefüggésben a könyv három fontos újdonságát szeretném aláhúzni. Miközben mindenki hallott már a szinglikről, a látogató párkapcsolatokról (LAT, *living apart together* – egymástól tartósan külön élő emberek közössége), a mozaikcsaládokról, vagy a házasság intézményének válságáról, a hazai szakirodalomban nagyon kevés az olyan történet-szociológiai munka, amelyik szélesebb perspektívába helyezi a modern család intézményét. Péter Katalin idézett munkájából kiderül, hogy éppen a gyakori elhalálozások miatt a koraujkorban is igen elterjedt volt a mozaikcsalád – vagyis az, hogy a házastársak több gyermeket hoztak a kapcsolatba, és közös gyermekeik is születtek. Mindenesetre kevesen éltek egyedül. Somlai Péter a kapitalizmus kialakulásával megjelenő nukleáris családtól közelít a témához, megállapítván, hogy ott éppen a nyilvános és a magánszféra szigorú szétválasztása „zárta be” a nőket az otthon falai közé. A kötet jó történeti keretet ad a 20. századi feminizmus lehetőségeihez és korlátaihoz; jómagam annyit tennék hozzá, hogy a szolgáltató szektor felemelkedése (ami a fejlett nyugati országokban, és most már a poszt-szocialista országokban is a GDP 60-70%-át adja) jobb helyzetbe hozta a nőket a munkaerőpiacon, mint a fordista termelési mód, amely a nagyipari (hagyományosan férfi) szakképzett munkásságot preferálta. A feminizmus mai formájának megjelenése tehát nem az „önző” vagy „hatalmaskodó” nőkön múlik, hanem a poszt-indusztriális társadalomnak a következménye.

A könyv második nagy előnye az, hogy rendszerezett és átfogó ismereteket nyújt a mai családok életéről és struktúrájáról. A téma iránt érdeklődők kézikönyvként is forgathatják, amelyből megtudjuk, hogy a patriarchális családmodellt hogyan váltja fel a kétkeresős modell, mit is jelent a család sokat emlegetett válsága, mi az a poszt-indusztriális kapitalizmus, melyek a szülőség életszakaszai, vagy hogyan is néz ki az otthoni erőszak a mai Magyarországon. A szerző kiválóan kamatoztatja a kötetben tanári tapasztalatait: rendszerezett ismereteket ad át, közérthető formában. A kötet így a laikusoknak is jó útmutató, a téma iránt

mélyebben érdeklődőknek pedig kiváló iránytű érdeklődésük fókuszálására.

A harmadik kiemelendő szempont az, amit Chris Hann Johannes Fabian nyomán egyidejűségnek nevez. Magyarország és Kelet-Európa gazdasági elmaradottságának elemzésére 1989 előtt létrejött egy igen komoly, nemzetközileg is ismert és elismert történetírói iskola. A gazdasági elmaradottság azonban nem jelenti egyúttal azt, hogy „más” időben mozog a centrum, mint a periféria. Somlai Péter kiválóan elemzi, hogyan követi a magyar családmódel a nemzetközi trendeket, lényegében azonos időben. A posztadoleszcensek problémája világtrend, kevés fiatalnak jut ma osztályrészül az állandó munka, a biztos lakhatás és a családfenntartáshoz szükséges jövedelem. Sokan nem azért laknak otthon, mert „anyuci kisfia”, hanem a család ezzel segíti a fiatalot abban, hogy fizetését félretéve megalapozhassa későbbi jövőjét. A gyermekvállalás sem feltétlenül azért marad el, mert a fiatalok csak bulizni akarnak, vagy képtelenek a felelősségvállalásra; igen gyakran felelős választás az, hogy a nagyfokú bizonytalanság közepette a nők nem szülnék gyermeket.

Chris Hann megmutatja, hogyan fordulhat visszájára a vidéki Magyarországon a szocialista modernizációs projekt, és hogyan váltja fel a jövőorientáltságot egy „múltba révedő, keserű és agresszív” retorika.⁵ Az idő kerekét azonban a mélystruktúrákat tekintve egyetlen kormány sem tudja visszafelé forgatni. Ma már senkinek (hívó embernek sem) lehet megtiltani azt, hogy elváljon és új házasságot kössön, vagy akár házasság nélkül találjon új párkapcsolatot. Ebben a helyzetben *nem* az a megoldás, hogy megpróbáljuk társadalmilag vagy legálisan szankcionálni az alternatív együttélési formákat, hanem az, hogy elfogadva a társadalmi tényeket, a gyermekes nők munkába állását igyekezzünk megkönnyíteni, hogy a nő akkor is képes legyen eltartani filléres gondok nélkül a családját, ha válásra kerülne a sor, hiszen a mai Magyarországon még mindig a nők azok, akik évekre kiesnek a munkából. Somlai Péter kötete szinkronban van a nyugati idővel.

⁵ Chris HANN: Time's Arrow in Tázlás (and in Anthropology). Lecture at CEU, Dept of Sociology and Social Anthropology, 3 December 2012.

A mű kapcsán mindössze két hiányérzetet említenék. Egyfelől, ma már igen nagy az elvándorlás Magyarországról, ennek család és gender vonatkozásaival a szerző nem foglalkozik. A nemzetközi szakirodalomból tudjuk, hogy a bevándorló nők többségét házimunkásként (bébiszitter, szociális gondozó, bentlakó házimunkás, takarítónő stb.) foglalkoztatják. Hogy is néz ki ez a mai Magyarországon, és jellemző-e az úgynevezett transznacionális anyaság?⁶ Hasonlóan releváns kérdés, hogy a kitelepülők itthon akarnak-e családot alapítani, vagy a végleges kitelepedést választják (bár lehet, hogy erre még korai lenne válaszolni). Másfelől, ha a magyarországi társadalmat nézzük, közhely az igen nagy polarizáció, és középosztálybeli családok is alkalmaznak külső segítséget (sokan Erdélyből kivándorló nőket). Hogyan változtatja meg a házimunkás a családi viszonyokat, és hogyan illeszkedik a hazai tapasztalat a nemzetközi szakirodalomhoz?

De a fenti kérdések talán már a jövő családmodelljét célozzák. Persze a jövő családaira nézve semmi bizonyosat nem mondhatunk. Mindössze remélni lehet, hogy a jövőben is szinkronban maradunk a nyugati idővel, és elfogadjuk, hogy a világ a nagyobb nyitottság felé halad, ami nem feltétlenül jelent magányt. Péter Katalin könyvéből kiderül, hogy a régiek túlnyomó többsége párkapcsolatban élt, de ide tartoztak a gyakori újracházásodások a partner halála után. Lehet, hogy ma sem szabad(na) megbélyegezni azokat, akik alternatív együttélési modelleket részesítenek előnyben. A sokat emlegetett régmúltban valójában elterjedtek voltak a mozaikcsaládok; ennek fényében különösen komikusnak hat azok aggodalma, akik éppen a régmúltat igyekeznek fel támasztani.

Bartha Eszter

⁶Az édesanya külföldön dolgozik, miközben a gyermekre otthon többnyire a nagymamák felügyelnek.

Magyar kommunisták és európai szociáldemokraták a „Kádár-korszakban”*

Simon István történész-levéltáros rejtélyekben bővelkedő folyamat feltárására vállalkozott. A szerző annak a talánynak kívánt a végére járni, hogy Kádár Jánosnak miért és miként sikerült a nemzetközi vesztegzárból kiemelkednie, és elfogadtatnia magát egyenjogú partnerként a világpolitika színterén. A fejleményeket Simon István beilleszti azokba a gyökeres változásokba, amelyek az 1960–1970-es években a hazai belpolitikában és a nemzetközi viszonyokban végbementek, különös tekintettel az úgynevezett béketábor helyzetére.

A Kádár-kormányzat számára az első kitörési útvonalakat – csupán az 1945-ös nemzetközi helyzethez hasonlítható izolációból – a fejlődő országokkal kialakítható kapcsolatok nyitották meg.

1957 augusztusában egy külügyminiszter-helyettes vezette úgynevezett jószolgálati magyar küldöttség járt több közel- és távol-keleti országban, s a küldöttséget fogadták a harmadik világ legjelentősebb politikusai, köztük Nasszer és Nehru. 1960-ban Budapesten járt Szukarno indonéz és Nkrumah ghánai elnök. Fontos fejlemény volt, hogy 1958 és 1961 között több függetlenné vált afrikai ország került be az Egyesült Nemzetek Szervezetébe, ahol a nyugati országoktól elkülönült semleges országok tömbjét erősítették. Európában szintén a semleges államokkal, valamint a Szabadkereskedelmi Társulás tagjaiból (EFTA) 7 alapító állammal (Ausztria, Dánia, Nagy-Britannia, Norvégia, Portugália, Svájc

* SIMON István: *Bal-kísértés. A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia*. Digitalbooks, 2012. 243 o.

és Svédország) harmonizálódtak a diplomáciai és a gazdasági kapcsolatok.

Mindazonáltal az elszigeteltség oldásában elért részleges eredmények ellenére Magyarország mindaddig nem tekinthette magát a nemzetközi közösség teljes jogú tagjának, ameddig a magyar ENSZ-delegáció mandátumát nem ismerték el. A világszervezet éves közgyűléseinek napirendjén ott szerepelt a magyarkérdés, amelynek megvitatása a Kádár-rendszer elítélésével volt egyértelmű. A magyar mandátum függőben tartását elsősorban az USA szorgalmazta. A rendezés kulcskérdése tehát a magyar–amerikai viszony bizonyos mérvű normalizálása volt. 1962-ben sor került az „amnesztiát a normalizálásáért” ügylet lebonyolítására. Ennek értelmében a magyar kormány széles körű amnesztiát adott a forradalomban való részvétel miatt elítélteknek, és ennek fejében az amerikai kormány kezdeményezte Magyarország hátrányos helyzetének megszüntetését az ENSZ-ben. A világszervezet mandátumvizsgáló bizottsága 1963-ban elfogadta valamennyi delegáció, így a magyar küldöttség megbízólevelét is. A magyar külpolitika mozgásterének bővülését bizonyítja, hogy a diplomáciai kapcsolatok köre a korábbi 39-ről 1962-ben 57 országra bővült.

1962–1963-ban véget ért a „számkivetettség”. Ezután már új kérdésekre kellett választ adni : mihez kezdjen az ország a visszanyert nemzetközi legitimációval?

A megoldást az MSZMP legfelsőbb vezetése a saját privilégiumának tekintette. A legszorosabb pártirányítás az állambiztonságon kívül a külügyekben érvényesült. Nem létezett olyan külpolitikai vagy egyéb nemzetközi vonatkozású ügy, amely ne került volna döntésre a PB elé.

Simon István részletesen ismerteti a külpolitika pártirányításának szervezeti keretét. Úgy vélem azonban, hogy indokolt lett volna behatóbban taglalni Kádár János kivételes, szinte diktátori szerepét a külügyi döntésekben.

A pártközpontban a nemzetközi érdekű döntéseket a külügyi osztály készítette elő, amely minden tekintetben irányította és ellenőrizte a külügyminisztérium tevékenységét. Az osztály munkáját a KB egyik titkára felügyelte, a végső szó azonban mindig Kádár Jánost illette meg, aki a szó legszorosabb értelmében vett

kézi vezérléssel irányította a külpolitikát és formálta az MSZMP magatartását a nemzetközi kommunista mozgalomban.

Horn Gyula tanúsága szerint Kádár megkülönböztetett figyelmet szentelt a nemzetközi kérdéseknek, „szinte hobbija volt a külpolitika”. Az első titkár határozottan leszögezte, hogy „ebben az országban csak ő mondhat ki új külpolitikai dolgokat”.

A szerző az általa első ízben kiaknázott forrásanyag alapján Kádár Jánost kiváló külpolitikai taktikusnak értékeli, aki fokozatosan vált a manőverezés mesterévé a nemzetközi politika kanyargós útvesztőjében. Az MSZMP vezetője felismerte, hogy a nemzetközi mozgástérben másképpen kell viselkednie a Szovjetunióval és a keleti blokk többi országával, és megint másképpen a nyugati államokkal szemben. A szocialista relációban azt az elvet vallotta, hogy „minden elhatározást kellő időben egyeztetni kell párt- és állami vonalon a testvéri országokkal, elsősorban a Szovjetunióval”. Az egység demonstrálását különösen kifelé tartotta fontosnak. Szerinte „a mi potenciális ellenfeleink így ítélik meg: egységesek vagyunk, és nekünk ehhez kell alkalmazkodni”. Az egyeztetést azonban Kádár – a szovjet vezetőktől eltérően – kölcsönös kötelezettségnek tekintette, és tőlük is elvárta.

A nyugati országokkal kapcsolatban a kádári ambivalencia abban nyilvánult meg, hogy egyszerre vallotta az „imperializmus elleni harc” és a „békés egymás mellett élés” szükségességét. Csakhogy míg az első általános szólamokban, egy elvont elvi vonal hangoztatásával nyilvánult meg, a második tétel a gyakorlatban érvényesült, és az 1963-tól szélesre nyílt nemzetközi térben folyamatos alkudozásra és kapcsolatépítésre ösztönzött. Amikor a vietnami háború idején a külügyminisztérium szektás túlbuzgó bürokratái elő akarták írni, hogy a magyar diplomaták az amerikaiakkal „legyenek tartózkodók”, Kádár leintette őket: „Ne csináljunk ilyen mechanikus dolgokat, a politikai lépéseket nem lehet számológéccel és logarléccel kiszámolni.” A pragmatizmus az 1960-as évek második felétől sorra eredményezte a viszony javulását és bővülését az eddig távolságtartó nyugati országokkal és a Szentszékkal. Az évtized végén a legtöbb nyugati fővárosban és a Vatikánban az MSZMP főtítkára lett a kedvenc kelet-európai pártfőnök.

A pragmatikus politikus imázsának fenntartása komoly veszélybe került 1968-ban, a csehszlovákiai reformirányzat kibontakozásakor. Simon István elemzi Kádár dilemmáját: hogyan támogathatja a dubceki reformprogramot anélkül, hogy szembe kerülne Moszkvával és a többi „baráti” országgal? Pártfőtitkár kollégái az 1968 kora tavaszától mind gyakoribb csúcstalálkozón egyre határozottabban foglaltak állást – Brezsnyev vezetésével – a fegyveres intervenció mellett. Kádár azonban „vonakodó csatlósként” viselkedett, és mindinkább elszigetelődött a „testvéri” környezetben. Ismételten állást foglalt a fegyveres beavatkozás ellen, politikai megoldást sürgetett, és elsősorban türelmet és bizalmat követelt a dubceki vezetés megítélésében. A többi pártvezető azonban éppen ezeket nem volt hajlandó megadni, és Kádár júliusban kénytelen volt hozzájárulni a fegyveres akcióhoz, amely augusztus 21-én valósult meg. Kádár viszont – eltérően a szocialista országok többi vezetőjétől – nem értékelte „győzelemként” Csehszlovákia megszállását. A KB október 27-i ülésén keserű hangulatban vonta meg a történetek mérlegét: „Nem kell bebeszélni magunknak és legkevésbé a tömegeinknek, hogy győztünk, vagy ki győzött. Erre semmi szükség nincsen. A dolgok valamikor csak jó megoldáshoz jutnak, és inkább egy évvel később kell konstatálnunk, hogy ki győzött, és hogyan győzött a szocializmus.”

Simon István indokoltan hangsúlyozza, hogy 1968-ban Kádár morális csapdahelyzetbe került. Korrekcióra szorul viszont az a megállapítása, hogy az intervencióban való részvétel nem okozott neki különösebb lelkiismereti problémát. Az MSZMP vezetője – több forrás tanúsága szerint – sokat vívódott, amíg hozzájárult az intervencióhoz. Végző mérlegelésben azonban úgy vélte, hogy az éppen kibontakozó reformpolitika nem valósulhat meg Moszkva bizalma nélkül.

Ezt a magyar vezetés annál kevésbé engedhette meg magának, mert 1963–1964-től napirendre került a magyar gazdaság átfogó reformja. Nyilvánvaló volt, hogy a modernizációhoz a szovjet tömbön kívüli erőforrásokra is szükség van. „Az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő Európa De Gaulle-i gondolata, Nyugat-Európa emancipálódása az amerikai hegemoniával szemben bizonyos lehetőségeket kínált a Kelet és a Nyugat közötti közeledésre. Erre a

magyar pártvezetés jelentős része korlátok között ugyan, de hajlandóságot mutatott. Nem volt kétséges az sem, hogy a rendszer társadalmi támogatását vagy legalább elfogadását jelentősen erősíthetik az emberek mindennapi életében is érzékelhető utazási könnyítések, a börtön-érzet oldása. Itt nem csupán a Nyugat felé való kapunyitásról volt szó, hanem a több részre tördelt magyarság számára az adott időben még fontosabbnak tűnt a tömbön belüli »kis vasfüggönyök« felhúzása.”

A külső nyitást és a belső liberalizálást érzékelhetően korlátozták a magyar pártvezetők körében élő aggályok, kételyek és félelmek. Bizonytalanok voltak az újítások következményeit tekintve. Nemkülönbön lassították a cselekvést a dogmák és az általános bizalmatlanság a „másik oldal”, a nyugati világ szándékait és céljait illetően.

Az előbbieket is magyarázzák, hogy az 1960. évi első intézkedést, amely elvileg lehetővé tette, hogy minden magyar állampolgár útlevelet kapjon, miért csak 1964-ben követték újabb tettek. Ebben az esztendőben mind a 47 magyar követség és a legforgalmasabb határállomások, Ferihegyet is beleértve, jogot kaptak arra, hogy beutazásra jogosító vízumot adjanak ki. A módosított rendszer eredményeként a nyugati országokból belépő utasok száma az 1961-es 70 000 főről 1965-ben 300 000 főre emelkedett. A személyek körülbelül 25%-a az NSZK-ból érkezett.

Simon István könyvének új tényekben és gondolatokban legzadagabb részei azok, amelyekben az MSZMP és a nyugatnémet, illetve az osztrák szociáldemokrata párt viszonyát, valamint hatalomra jutásuk után az államközi kapcsolatok javulását elemzi. Ezzel összefüggésben indokolt lett volna utalni arra, hogy a megélenkült kapcsolatokkal korántsem volt mindenki elégedett. A pártközpont külügyi, agitprop és adminisztratív osztályai (ez utóbbihoz tartozott a belügy- és a honvédelmi minisztérium felügyelete) 1966 februárjában közös jelentést terjesztettek a PB elé „az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos intézkedésekről”. A beszámoló szerint a tőkés országokkal kialakuló élenkebb forgalom nagyobb behatolási lehetőségeket teremt az imperialista propagandának, amelynek célja „a szocialista rendszer fellazítása”. Ez lett a konzervatív dogmatikus hatalmi tényezők vezérszó-

lama, amely felváltotta az 1950-es évek elzárkózási kulcsszavait: az „ellenséget”, az „éberséget”.

A tervezett ellenlépések, korlátozások között szerepelt az a javaslat, hogy az NSZK állampolgárai ne kaphassanak vízumot a határállomásokon, hanem csakis a követségen keresztül. A nyugatnémet állampolgárok diszkriminációjának ötlete heves vitát váltott ki a pártvezetésen belül, és a polémia rávilágított a szemléleti különbségekre. Fock Jenő miniszterelnök-helyettes, Nyers Rezső, a KB gazdasági titkára és Ajtai Miklós, az Országos Tervhivatal elnöke az ország gazdasági érdekeire hivatkozva határozottan ellenezte a megkülönböztetést.

Velük szemben Korom Mihály, a belügyi lobbiszószólója az államvédelmi szempontokra hivatkozott. A vitát Kádár a tőle megszokott kompromisszumos módon felfüggesztette, az előterjesztést nem hagyta jóvá, de nem is vetette el véglegesen, hanem a teendők további latolgatását kívánta. A következő fordulóra megismételt előterjesztésből a vitatott pont kimaradt.

A tervezett lépést ugyanis időszerűtlenné tette, hogy az 1960-as évek közepére már meglehetősen előrehaladt a kapcsolatok kiépítése az NSZK-val. Ezt bizonyítja egy jellegzetes kádári megnyilatkozás az NDK propagandájáról. A Politikai Bizottság 1966. február 1-jei ülésén az első titkár kijelentette: az NSZK-val kapcsolatban „nekünk a józan politikai észre kell hallgatni... Ne teljesítsük túl az NDK propaganda osztályát...” Majd így folytatta: „Azt hiszik, hogy a budapesti rádió fiókrádiója az NDK-nak? Egyszer valahogy meg kell mondani, hogy nem minden fog megjelenni, amit ők megjelentetnek.” 1966-tól pedig a német belpolitikai fejlemények adtak reményt a további előrelépésre. Az év decemberében Willy Brandt, az SPD vezetője töltötte be a külügyminiszteri tisztséget. Az általa kezdeményezett „új keleti politika” a status quo elismerése alapján megegyezést kívánt a szovjet tömb országaival. Ennek az új viszonynak a rögzítését, a keleti szerződések elfogadtatását 1970–1972 között Brandt – immár szövetségi kancellár – kormánya végezte el.

Magyarország és az NSZK 1973 decemberében megállapodott a diplomáciai kapcsolatok létesítéséről. Ezzel egy körülbelül 10 esztendő folyamat zárult le. Az NSZK-val való kapcsolatfelvétel

sorsfordulói önmagukban is mutatják a nyitás göröngyös útját. Mintha egy akadálypálya leküzdéséről lenne szó, amely feladatra a versenyzők igazából nincsenek felkészítve, és rosszindulatú drukkerék figyelik kínlásukat mindkét oldalon. A versenyzők végül azonban mégis célba érnek.

Simon István az izgalmas történethez méltó érdekesítő művet alkotott. Maradéktalanul megvalósította a bevezetőben jelzett ígéretét „az objektív, távolságtartó ábrázolás” szándékáról.

Sipos Péter